

**Klára Břeňová,
Smrt a existence po smrti
v biblickém Izraeli
v kontextu představ
starověkého
Předního východu,**

**Praha: Academia 2011, 221 s.
ISBN 978-80-200-1990-5.**

Publikace religionistky a judaistky Kláry Břeňové *Smrt a existence po smrti v biblickém Izraeli v kontextu představ starověkého Předního východu* je určena širšímu okruhu čtenářů. Má co nabídnout jak teologům a religionistům, tak i zvědavým, více či méně poučeným čtenářům, jejichž předmětem bádání či zájmu je starověký Přední východ.

Autorka dílem upomíná na existenciální a esenciální téma: smrt, s ní související kultické téma pohřbívání a představy či úvahy o „existenci po smrti“. S ohledem na vlastní odborné zaměření omezuje svou monografii na „biblický Izrael“, s přihlédnutím k představám pocházejícím ze stejného či blízkého jazykového a kulturního, výrazněji pak náboženského okruhu. Nejčastěji čerpá z materiálů západosemitské proveniencí, zejména z pramenů ugaritské náboženské literatury, částečně z pramenné literatury sumerské a akkadské, okrajově pak ze sekundárních zdrojů egyptské náboženské literatury. Nejvíce pozornosti pochopitelně v souladu s názvem své práce věnuje pramenům biblickým, respektive starozákonním.

Ačkoliv K. Břeňová v „Úvodu“ (s. 9-16) publikované práce neshrnuje výsledky dosavadního bádání, v monografii s nimi nakládá a často je reflektuje. Autorka zpracovává nashromážděné reálie i hypotézy a na několika místech nabízí svébytné teologické reflexe. Antropologické pojmy analyzuje zejména s ohledem na biblickou základnu, vycházející částo ze studií teologů, hlavně pak teologů Církve československé husitské. Po způsobu biblické konkordance seznamuje čtenáře s výrazy *básar*, *nepeš*, řidčeji pak s řeckými pojmy *sarx*, *sóma*, *psyché*. Tytéž antropologické konstanty při-

pomíná při volném přechodu do textů ugaritských a výběrově též do sumerské či akkadské literatury, kde poukazuje na sémantické odlišnosti od biblických starozákonních textů (s. 23-24). Zkoumá výrazy *pagru*, *zumru* a *šalamtu*, jež vyjadřují většinou určitý aspekt tělesné entity, a pojmy *etemmu*, *gidim*, *zaqiqu* a *utukku*, odkazující spíše na duchovní zjev. K. Břeňová na těchto místech vhodně poukazuje na významové rozdíly. Její sdělení by se jevilo ještě důkladnějším a přesnějším, kdyby v poznámkovém aparátu odkázala na relevantní sekundární literaturu, alespoň na slovníky, zejména výkladové. Kromě této výjimky většinou odkazuje na cizojazyčnou sekundární literaturu, obzvlášť z anglosaského badatelského prostředí. V „Exkursu“ k této problematice zmiňuje formou přehledu odpovídající antropologické pojmy užívané v egyptském náboženství.

Vlastní reflexe autorka prezentuje v podkapitole „Nevyhnutelnost, přirozenost smrti a smrt jako Boží trest“ (s. 28-36). Téma nevyhnutelnosti smrti rozebírá na příkladu *Eposu o Gilgamešovi*, využívajíc překladu do češtiny, a na příkladu *Legendy o Aqhatovi*, kterou autorka samostatně přeložila z kritického vydání pramenného zdroje ugaritských textů KTU. Joba a další příslušné vybrané biblické texty představuje odborně i srozumitelně. Zároveň připomíná specifické teologické stanovisko, podle něhož „smrt znamená ukončení dosavadního vztahu s Bohem“ (s. 34).

Autorka čtenáře seznamuje s mytickou výpovědí o smrtelnosti člověka, která v podstatě neodhaluje a neosvětluje její příčiny. Na ukázkách paradigmatických událostí je patrné, že se člověk se smrtí smiřuje a skutečnost smrtelnosti akceptuje. K. Břeňová poukazuje na látky skýtající materiál pro komparaci biblických mýtů s staršími staroorientálními modely (např. Adam – Adapa). V případě načrtnutí biblické mytické látky o pádu člověka přechází do teologické reflexe, která vyústí až do novozákonních souvislostí. Závěr kapitoly, v němž se čtenáři nabízí pochopení výpovědí ve smyslu, že „smrt existuje nezávisle na Bohu“, jak soudí autorka na s. 52, je v pořádku, nenabízí však jiné možné interpretace textů. Tradenti mytických látek rozuměli

smrti odlišně a pojmu užívali v mnoha rozličných souvislostech, jež jsou K. Břeňovou jen lehce naznačeny.

Nejvíce odborných dovedností odhaluje kapitola „Reflexe smrti“ (s. 54-93), neboť zevrubně popisuje způsob pohřbu a pohřbívání na starověkém Předním východě, a to opět s jasným ohledem na biblické texty i jejich specifickou teologickou tradici. Autorka nejvíce přejímá a glosuje dostupnou sekundární literaturu. Kapitola je velmi čtivá a přehledná, avšak na úkor hlubší analýzy vybraných textů. Závěr kapitoly tradičně doplňují informace z odborných prací věnovaných egyptskému zádušnímu kultu.

Obdobným deskriptivním stylem K. Břeňová pokračuje v kapitole „Existence po smrti“ (s. 94-165). Pojednává o kultu předků s „Exkursem“ o funerálních slavnostech v Mezopotámii a Ugaritu (s. 105-118). Zmínuje se o slavnostech *kispum* a *marzeah*, které navzdory jejich závažnosti a interpretační různorodosti komentuje jen zběžně.

Publikace zaráží prezentací dvojího zápisu božího jména, na některých místech užívá autorka opis Hospodín, jinde výraz Jahve. K. Břeňová zmínjuje nekromantickou praxi a oběti mrtvým, jež obojí dokládá na analýze zvolených biblických a ugaritských textů. Okrajově v této souvislosti připomíná *Epos o Gilgamešovi*. Nekromantické praktiky rovněž dokládá a osvětluje na vybraných pasážích biblické knihy *Izajáš*.

Porozuhodným a přínosným se jeví autorčin „Exkurs z názoru na vývoj postoje Izraele ke kultu předků“ (s. 134-139), který je veden diskursivním stylem. Podkapitola „Podsvětí“ (s. 139-165) je artikulována obdobným způsobem a zakládá se na stejném způsobu práce s texty jako předchozí úseky. Břeňová opakovaně zahrnuje stručnou reflexi egyptského chápání podsvětí, ukázky z *Eposu o Gilgamešovi* a samostatně přeložené úseky pramenné literatury – ugaritského *Baalovského cyklu* i vybraných biblických textů.

V kapitole „Smrt jako nepřítel...“ (s. 166-180) se autorka vyjadřuje formou ukázek z mytických textů a pojednává o metafoře a symbolu smrti v různorodých souvislostech. Přitom poukazuje na skutečnost, že obecně rozšířená semitská terminologie přechází do biblických textů. Na některých

místech, třeba v případech žalmů (Ž 76 a Ž 78) a ve vybraných úsecích z *Izajáše*, upozorňuje autorka na tzv. „demytologizaci“ původních mytických představ. V této úvaze navazuje na J. Daye (s. 176). Patrně vhodnějším termínem by však byla „remytologizace“ starších mytických motivů. Mýtus z biblických textů zcela nemizí.

Poslední téma publikace, „Perspektiva po smrti: víra ve vzkříšení těla a nesmrtnost duše“ (s. 181-199), seznamuje s teologickými koncepcemi a eschatologickými nástavbami judaismu a křesťanství. Náznakově autorka sděluje, že se představy vyvíjely pod vlivem jiných náboženských směrů, přičemž se přiklání k zoroastrismu (s. 181). Zvolené téma je velmi obšírné a vykazuje četná úskalí pro religionisty, jiná pro biblické teology či pro judaisty. Postihnout vývoj úvah na tak malém prostoru je téměř nemožné. Břeňová tedy pracuje jen orientačně a používá již dříve osvědčené postupy. Často přitom uvádí citace či parafráze ze starozákonních proroků (např. s. 183-184). Pojmy eschatologie a apokalyptika (s. 183) vysvětluje velmi stručně, leč jasně. Otázku vzkříšení popisuje především s ohledem na mytické a případně kultické pozadí problematiky umírajícího a povstávajícího božstva. Zároveň autorka na s. 186-187 připomíná, že biblické texty nesou i jiné, například národnostní konotace. Především, že původní mytický text je na vybraných místech (zejména se to týká *Daniele a Ezechiele*, celostně pak intertextamentální literatury) transponován do variantních teodiceí a hypotéz o údělu národa i jednotlivce. K. Břeňová přitom výstižně uvádí, že příběhy individuálních osudů jsou připomínány pro příklad národu (s. 190). Publikace seznamuje čtenáře s modelovými biblickými texty, opatřenými komentářem, který kolísá mezi vyjádřením religionistického přístupu a ryze teologickým hodnocením a stanoviskem, zřetelným třeba u Ž 49 (s. 196). Diskursivní styl odhaluje čtenářům několik interpretací předkládaných textů. Na určitých místech je patrné, že autorka je dobře obeznána s primárním jazykem zvoleného starozákonního či ugaritského textu, což jí umožňuje adresátovi výrazně rozšířit jeho dosavadní obzory.

Břeňová připomíná ideu „nesmrtelnosti duše“, a to rovněž s ohledem na novozákonní texty a tradici, avšak jen okrajově. Víru ve vzkříšení či nesmrtelnost duše zajímavě připodobňuje k víře v božskou spravedlnost a milosrdenství, doloženou na biblickém Jobovi i mimobiblické mudroslovné literatuře.

Závěr monografie (s. 200-205) se ubírá směrem k novozákonní a zároveň zobecněné teologické reflexi smrti a zmrtyvýchvstání (případně nesmrtelnosti duše) z hlediska individualu i kolektivu.

Celá publikace svědčí o autorčině dobré jazykové erudici i zběhlé orientaci v základní religionistické literatuře k pojednávanému tématu. Monografie nepostrádá ani vlastní teologický náhled. Svě čtenáře si jistě najde i díky srozumitelnému a příjemně nekomplikovanému způsobu vyjadřování. Díky spojení výše uvedených kvalit je jistě přínosná monografie Kláry Břeňové – jež vyšla v edici *Judaica* jako její čtvrtý svazek – hodna pozornosti.

EVA VYMĚTALOVÁ HRABÁKOVÁ

Joel L. Kraemer, Maimonides: Život a dílo, přel. Jiří Blažek,

Praha: Bergman 2010, 687 s.
ISBN 978-80-904207-4-8.

Patrně první odbornou publikaci mapující život a dílo Mošeho ben Majmona (Maimonida) vydal roku 1850 čelný představitel školy *Wissenschaft des Judentums* Abraham Geiger (*Moses ben Maimon: Studien*, Breslau: A. Gosohorsky 1850). Na něho navázali David Yellin a Israel Abrahams (*Maimonides*, Philadelphia: Jewish Publication Society 1903) a v roce 1935, kdy se slavilo osmisté výročí Maimonidova narození (nyní se za rok jeho narození označuje 1138, i když poslední edice *Encyclopaedia Judaica* stále mylně uvádí rok 1135), o Maimonidovi monograficky pojednali Salomon Zeitlin (*Maimonides: A Biography*,

New York: Bloch 1935) a Abraham Joshua Heschel (*Maimonides: Eine Biographie*, Berlin: Erich Weiss 1935). Od té doby se už proud různojazyčných biografii a studií o legendárním rabinovi-lékaři-filozofovi-vůdci nezastavil a jen v posledních desetiletích namátkou anglicky vyšly publikace o Maimonidově životě a díle z pera Herberta Davidsona (*Maimonides: The Man and His Works*, New York – Oxford: Oxford University Press 2005), Moshe Halbertala (*ha-Rambam*, Jerusalem: Zalman Shazar Center 2009; *Maimonides: Life and Thought*, Princeton: Princeton University Press 2013), Sarah Stroumsové (*Maimonides in His World: Portrait of a Mediterranean Thinker*, Princeton – Oxford: Princeton University Press 2009) a Tamar Rudavskyové (*Maimonides*, Chichester – Malden: Wiley-Blackwell 2010), jmenujeme-li jen ta nejzajímavější díla. Český čtenář se mohl první seznámit s Maimonidovým epistologickým uměním v knize *Maimonides: Výběr z korespondence* (Praha: Academia 2010), na níž se autorsky podíleli Dita Rukriglová a autor těchto řádků. V témže roce nakladatelství Bergman vydalo překlad knihy Joela L. Kraemera *Maimonides: The Life and World of One of Civilisation's Greatest Minds* (New York: Doubleday 2008) pod názvem *Maimonides: Život a dílo*.

Téměř osm století, která uplynula od Maimonidova skonu k napsání první biografie, neznamenají nedostatek zájmu. Již za svého života byl Maimonides považován za mimořádnou osobnost jak svými obdivovateli, tak kritiky. S lety zájem o „velkého orla“ (o němž se traduje rčení: „*Od [biblického] Mojžíše až po Mojžíše [Maimonida] nepovstal nikdo jako Mojžíš*“) nabíral rozměry legendy, která dala vznik nejen bezpočtu příběhů o jeho životních osudech a genialitě, ale také stovkám učených komentářů k jeho bohatému a různorodému literárního odkazu. Právě mnohovrstevnatost Maimonidova díla stavěla generace židovských intelektuálů před výzvu: jak je možné, že tento prvoroďá učenec, jehož právní kodex *Mišne Tora* představuje první středověkou systematickou kodifikaci židovského práva, je současně autorem *Průvodce tápajících*, nepochybně nejnovativnějšího a nejdůležitějšího, avšak také vysoce